

J. CHRISTIAENS, *De geboorte van de jeugddelinquent België (1830-1903)*¹, Vrije Universiteit Brussel, promotoren: Ch. Eliaerts, C. Lis, F. Simon

De problematische en delinquente jeugd staat volop in de belangstelling. Sinds enkele jaren is een wetenschappelijk en politiek debat aan de gang, dat een fundamentele hervorming van de vigerende jeugdbescherming, beoogt. De kern van dit debat draait om de vraag of 'een jeugddelinquent al dan niet gestraft moet worden? Sinds 1912 immers, worden minderjarige daders van misdrijven in principe niet meer gestraft zoals volwassenen. Niet alleen worden zij beschermd, behandeld of heropgevoed, maar bovendien plegen zij geen misdrijven meer, maar 'als misdrijf omschreven feiten', wat nog het best uitdrukt dat zij niet (moreel) verantwoordelijk worden geacht voor hun delictuele daden. Er bestaat echter een grote publieke, gerechtelijke en wetenschappelijke ambiguïteit omtrent het niet straffen van minderjarigen. Naar aanleiding van voorvallen, zoals de James Bulger zaak, of de 'ernstige stijging van jeugdcriminaliteit' komt steeds opnieuw de niet verantwoordelijkheid van jongeren opsprak.

De geschiedenis van het niet straffen van minderjarige daders en het beschermen en heropvoeden van jeugddelinquenten in België blijft meestal beperkt tot de obligate inleidende historische passage over de totstandkoming van de wet van 1912, de periode van het sociaal verweer met Belgische gestalten, zoals Prins en Lejeune, en eventueel een woordje over de grote gevangenis-hervormer E. Ducpétiaux. Er is nog maar weinig sociaal wetenschappelijk, historisch en criminologisch onderzoek gedaan naar het ontstaan, de voor-geschiedenis en de praktijk van de Belgische kinder- en jeugdbescherming. De gerechtelijke en penitentiaire bronnen terzake blijven grotendeels onont-gonnen. Onderzoek naar de institutionele en sociaal-politieke geschiedenis van de jongensgevangenis in St-Hubert of het ontstaan van het Belgische institutioneel netwerk voor de (residentiële) heropvoeding van minderjarigen, vormen een belangrijke aanzet, maar blijven geïsoleerde stukjes in een puzzel die nog in grote mate een blinde historische en criminologische vlek is.

1. Dit proefschrift werd verdedigd op 12 juni 1998 aan de VUB. Het werd ondertussen ook gepubliceerd: CHRISTIAENS, J., *De geboorte van de jeugddelinquent, België 1830-1930*, Brussel, VUBPress, 1999, 430 pp.

Dit proefschrift onderzoekt het *gevoortproces* van de jeugddelinquent vanuit een langtermijnperspectief. Een grote verandering springt immers in het oog: In 1830 wordt de minderjarige dader nog gestraft voor wat hij heeft gedaan. De moderne jeugddelinquent van na 1912 wordt daarentegen behandeld of heropgevoed voor wat hij is. Dit werk is dan ook een onderzoek naar de manier waarop minderjarige dader en zijn straf in de loop van de negentiende eeuw de jeugddelinquent van de twintigste eeuw geworden is. Hoe heeft deze beduidende verschuiving plaatsgegrepen? Om deze vraag te beantwoorden worden drie grote stappen of fasen onderscheiden: (1) de ontdekking van het probleem, (2) de daarvoor geformuleerde (penitentiaire) oplossing, en (3) de herdefinering van het probleem.

1. De eerste stap is wat ik de ontdekking van het probleem heb genoemd: Dat minderjarigen misdrijven plegen is zeker geen recent of modern verschijnsel. Maar de ontdekking van jeugdcriminaliteit als een probleem is dat wel. Immers, in de eerste helft van de 19de eeuw kan een groeiende justitiële en sociaal politieke aandacht opgemerkt worden. Vooral de ontwikkeling en publicatie van de morele en criminele statistieken draagt ertoe bij dat een stijgende vervolgde jeugdcriminaliteit 'objectief' geteld en in beeld wordt gebracht. Deze statistieken reflecteren echter ook de werking van het gerechtelijk apparaat. Na de (Franse) codificatie van het strafrecht, zet vooral in een tweede fase, vanaf de jaren 1810, de (wettelijke en gerechtelijke) correctionaliseringstendens een belangrijke verandering in. De zogenaamde *verschuiting* van het strafklimaat, beoogt echter vooral een daadwerkelijke vervolging en straftoemeting om zo veelvuldige vrijspraken te vermijden. Veel minderjarigen, leeftijd wordt immers ook een verzachtende omstandigheid, worden zo meer correctioneel vervolgd en effectief gestraft. Parallel aan de verschuivingen op het vlak van de vervolging is ook penitentiaire hervorming in de eerste helft van de negentiende eeuw van belang. De oprichting van een apart jeugdgevangeniskwartier in 1832, schept de mogelijkheid om een opgelegde straf ook effectief uit te voeren. Op die manier worden de rechters aangevoerd om de 'wet beter toe te passen' zoals Ducpétiaux het omschrijft. De gevangenis had immers zo'n slechte reputatie dat veel minderjarigen daarom werden vrijgesproken. Bovendien maakt de jeugdgevangenis de minderjarige gedefinieerd ook zichtbaar, wat een kindgerichte penitentiaire politiek in gang zet. Tenslotte zijn er de vele sociale enquêtes. Deze publicaties zijn de veruiterlijking van de problematische confrontatie met het zich vormende 19de-eeuwse proletariaat, zijn levensomstandigheden, gewoonten en zeden, die menig filantroop en burger-commentator met angst en afkeer vervult. De sociale enquêtes geven uitdrukking aan de veranderende perceptie van het criminaliteitsvraagstuk in deze context. Hun kijk op criminaliteit (en jeugdcriminaliteit in het bijzonder) kan nog het best gevat worden in de relatie *classes laborieuses* als *classes dangereuses*. Zij introduceren definitief het 'slechte' milieu van *les bas fonds* in de verklaringen van delinquent gedrag van minder-

jarigen. Er vormt zich op die manier in de eerste helft van de negentiende eeuw een krachtveld waarbinnen het probleem van de jeugdcriminaliteit ontdekt en dus gedefinieerd wordt.

Maar over welke jeugdcriminaliteit gaat het eigenlijk? De ontdekking van de jeugdcriminaliteit als een probleem wijst de stedelijke context en de proletarische jeugd met de vinger. In de internationale researchliteratuur is het voornamelijk dit profiel dat bevestigd wordt. Ook onderzoek naar de penitentiaire populatie minderjarigen bevestigt nogmaals het profiel van de stedelijke vermogensdelinquent. Op basis van (een steekproef van) de correctionele vonnissen van de provincie Antwerpen wordt hier onderzoek waar de vervolgde jeugdcriminaliteit concreet voor staat. Uit het onderzoek blijkt dat de vervolgde jeugdcriminaliteit voor 1860 in hoofdorde een 'ruraal' probleem is. Pas na 1810 verschijnen minderjarigen in stijgende mate voor de correctionele rechtbanken. Zij worden hoofdzakelijk vervolgd voor de typische houtdiefstallen, waar ook Karl Marx over schreef, en andere 'rurale' delicten. Om en bij de helft van alle minderjarigen worden in het jaar 1830 en 1860 vervolgd voor deze delicten, en dit voornamelijk in het arrondissement Turnhout. De vervolging van deze rurale criminaliteit illustreert enerzijds dat de modernisering van de rurale wereld maar vooral de proletarisering van de bevolking gepaard gaat met een intensieve criminalisering van de tot de gewoonte behorende 'overlevingsstrategieën'. Anderzijds illustreert dit ook dat kinderen, naast vrouwen een belangrijke rol vervullen in deze overlevingsactiviteiten en dat zij alleszins in grotere mate opgepakt en vervolgd worden. Een tweede bevinding is dat pas na 1860, en in de onderzochte steekproef slechts in het jaar 1890, de vervolgde stedelijke criminaliteit en in het bijzonder jeugdcriminaliteit spectaculair stijgt. Vanaf dan is het de stedelijke vermogensdelinquent die het gezicht van de minderjarige dader gaat bepalen. Er is dus een duidelijke langtermijn verschuiving te onderkennen in de aard en plaats van vervolgde jeugdcriminaliteit tussen 1830 en 1890. Tot slot blijkt dat men niet echt kan spreken van een specifieke *jeugd* criminaliteit. Het kwalitatieve profiel van de misdrijven waarvoor ze vervolgd worden verschilt niet zo bijster veel van dat van volwassenen.

2. Eén van de meest onderzochte facetten van de 'ontdekking van de jeugdcriminaliteit' is wel de opkomst van aparte jeugdgevangensissen en hervormingsscholen vanaf 1830 in zowat heel West-Europa. In het tweede deel van dit proefschrift wordt onderzocht hoe en waarom deze aparte (Belgische) jeugdgevangensissen het licht zien en hoe gaandeweg een institutioneel netwerk wordt uitgebouwd en een specifiek penitentiaal beleid ontstaat. Twee centrale bevindingen komen voort uit dit onderzoek. Ten eerste is het ontstaan van een aparte gevangenis voor minderjarigen, niet enkel ingegeven door een bekommernis om het gedetineerde kind. Het ordenen, classificeren van de opgesloten bevolking, om onderlinge besmetting te voorkomen, vormt hierin de eerste motor. Bovendien en tweede houdt een eigen gevangenis

voor minderjarige daders een belofte in, ten aanzien van de vormssende rechters: een aparte gevangenis maakt een 'betere' strafuitvoering mogelijk, en moet de veelvuldige vrijstraken voorkomen. Van meet af aan staat de gescheiden bestraffing ook in het licht van de verbetering. Doorheen de 19de eeuw evolueren vertoog en beleid expliciet van straffen naar heropvoeden, waarbij de gevangenis langzaam maar zeker een school wordt genoemd en de gedetineerden leerlingen worden. Deze evolutie van 'straffen naar heropvoeden' is meer dan een loutere woordenkwesie. Hierachter schuilt een markante verschuiving in de aandacht van het penitentiair beleid. Steeds meer wordt de focus gericht op de zogenoemde onschuldige minderjarige dader die in heropvoeding geplaatst wordt tot aan zijn meerderjarigheid. De 'schuldige jeugd delinquent', die een korte gevangenisstraf moet uitzitten, wordt immers vanaf 1871 terug naar de gewone strafgevangenis verwezen. Het gaat dus wel degelijk om de ontplooiing van een penitentiaire praktijk gericht op de verbeterbaarheid en dus op het individu van de gedetineerde eerder dan op de aard van het misdrijf. Het criterium van de heropvoedbaarheid verandert - herdefinieert op fundamentele wijze de invulling en uitvoering van de straf.

3. De doorbraak van de pedagogisering in het straffen van minderjarigen op het einde van de 19de eeuw, illustreert de groeiende aandacht voor de individuele dader. Die aandacht houdt verband met het probleem van de recidive, dat enerzijds gezien wordt als een falen van het penitentiair systeem en anderzijds zou wijzen op de criminele natuur van de gewoontemisdadiger. De vraag is voortaan: 'wat is eigenlijk een delinquent?' Bij het zoeken en formuleren van een antwoord op deze vraag manifesteert de wetenschap van de criminele mens zich. Het crimineel-antropologisch en criminologisch onderzoek voert een *homo criminalis* ten tonele waarvan de essentie besloten ligt in zijn abnormale natuur die zowel van biologische als van sociale en morele aard kan zijn. Dat de criminele mens geen normale mens is, heeft echter fundamentele gevolgen voor de grondslagen van het (klassiek) repressief systeem. Het essentiële strafrechtelijke principe van de vrije wil (en dus van de strafrechtelijke verantwoordelijkheid) komt hierdoor immers op losse schroeven te staan. De doctrine van het sociaal verweer tracht beide te verzoenen door de gevaarsnotie te introduceren als bijkomend criterium voor de maatschappelijke reactie. De gevaarlijke abnormale aard van de dader maakt van de straf een instrument ter bescherming van de maatschappij dat niet meer in functie van het misdrijf staat. Dit betekent ook dat vooraf - preventief ingrijpen mogelijk moet worden (legaliteit op de helling). Vooral de totstandkoming van de wet op de kindbescherming van 1912 kan gezien worden als een perfect proefstuk van het sociaal verweer.

De jeugd delinquent van 1912 is meer dan een minderjarige dader geworden en uitgebreid tot het stoute kind dat wangedrag vertoont en het kind dat in een gevaarlijk familiaal milieu opgroeit. Zijn straf is een maatregel geworden,

die in principe van onbepaalde duur is, en in functie staat van de aard van het kind. De jeugd delinquent verschijnt voor een speciale kinderrecht die zal beslissen welke maatregel passend is. Om de gepaste maatregel te kunnen nemen kan een onderzoek naar de ware 'problematische aard' van het kind bevolen worden. De experts en hun wetenschappelijk en maatschappelijk onderzoek krijgen op die manier een formele plaats toegevoegd in de nieuwe kindbescherming.

De pedagogisering van het straffen van minderjarigen is een rode draad in het vertoog, die bevestigd wordt door wetenschappelijk onderzoek. Dit 'grote verhaal van de kindbescherming' is een op zijn minst 'optimistisch verhaal'. Het verhaal van 'straffen naar heropvoeden' is echter een essentiële illustratie van het doorringen van de penitentiaire logica in de strafrechtelijke. En het is via de invoering van een nieuwe categorie minderjarige gedetineerden dat deze logica zich ook opdringt.

In 1887 wordt in de Gentse gevangenis een disciplinewartier opgericht voor *les incorrigibles*. Deze onverbetelbare jongens worden geweerd en overgeplaatst uit de 'normale' heropvoedingsinstellingen. Er is tot nog toe veel aandacht gegaan naar de 'opkomst' van 'normale' jeugd gevangenis. Mijn onderzoek naar de onverbetelbaren levert een bijdrage door precies één van de 'marginale' figuren in deze geschiedenis in de schijnwerpers te zetten. Dit kwalitatieve onderzoek steunt op penitentiaire archiefbronnen: de inschrijvingsregisters, individuele dossiers en strafregisters. Drie bevindingen kunnen hier geschetst worden.

De pedagogische categorie van onverbetelbaarheid is een vlag die vele ladingen dekt: van een opeenstapeling van wangedrag in de weldadigheidsschool tot en met de zeer ernstige en speciale gevallen die op bevel van de minister van justitie worden doorverwezen. De onverbetelbaarheid is een dus black box die zijn invulling krijgt in de praktijk en doorheen de blik van de penitentiaire administratie, de heropvoeders. De onverbetelbaarheid van minderjarige dader is dus zeker geen eenduidig begrip, maar precies een nieuw, naar mijn mening, arbitrair verdelingsmechanisme 'à la tête du client'.

Ook moet de aandacht gevestigd worden op een belangrijk tweede aspect van dit onderzoek. In de geschiedenis van de gevangenis en het straffen van minderjarigen blijft de gedetineerde zelf meestal een opvallende afwezige. Op basis van de strafregisters en de strafbulletins wordt in dit proefschrift het concrete en alledaagse verzet van de gedetineerde minderjarige onderzocht. Kortom hoe buigen de onbuigzamen? Uit het onderzoek blijkt dat dit Brechtiaanse kleine verzet aan twee kanten snijdt. Enerzijds verschaft het én de aanleiding én de legitimatie van controle- en strafmechanismen en zet het die in gang. Anderzijds is het de uiting van de eigen persoonlijkheid en zelfs het levensproject van de minderjarige. Op een paradoxaal en vooral storende wijze geeft het zo uitdrukking aan een ander verhaal dat ook moet gelezen worden als het verlengstuk van volstrekt rechtmatige vrijheidsaspiraties.

Tot slot en ten derde wordt ook het beslissingsproces onderzocht dat de afronding van de heropvoeding binnen de muren, de vrijlating dus als resultaat heeft. Hieruit komt aan het licht dat een belangrijk deel van de argumenten die een invrijheidstelling mogelijk maken, met meer dan enkel het goede verloop van de heropvoeding te maken heeft. Tegenover de evaluatie van de verbeterde jeugddelinquent staat de inschatting van het sociale en familiale milieu. Ironisch genoeg lijkt de redenering hierachter te zijn dat via de opsluiting van de minderjarige, ook het familiaal milieu *mee* moet verbeteren. Om hun zoon (voorlopig) vrij te krijgen moet de familie zich inspannen om aan te tonen dat ook zij de les begrepen heeft. In deze zin kan de voorlopige of bewaakte vrijheid niet alleen als een onderdeel van de strafuitvoering ten aanzien van de minderjarige gezien worden. Ze vervult tevens een rol als *disciplinerings-* of sociaalpolitiek interventie-instrument ten aanzien van de familie en het sociale milieu. Wanneer het gezin niet de nodige garanties biedt, kan de verbeterde jeugddelinquent enkel via een plaatsing bij een leermeester of in een gezin onderworpen worden aan de proef van de bewaakte vrijheid. Is er geen plaatsingsaanbod, dan biedt enkel de militaire dienstplicht nog een 'vervroegde' vrijheid. De heropvoeding als maatstaf voor de vrijheid is slechts een eerste en niet voldoende stap. Het zijn vooral extramuros factoren die de invrijheidstelling zullen bepalen. Hieruit blijkt nogmaals de ambigüiteit die mede aan de bron van de geboorte van de jeugddelinquent zit.

Conclusie

Het belang van deze geschiedenis ligt erin dat zij de vervaging van de grenzen van de sociale controle in het licht stelt. De grenzen tussen repressie en preventie, tussen schuld en onschuld, tussen straf, heropvoeding en hulp, tussen dader en slachtoffer, tussen normaal en abnormaal, tussen vrijheid en vangenschap en zelfs tussen het juridische en het niet-juridische vervagen en worden tot een schemerzone die zich zoals de zandduin verplaatst naargelang de richting waaruit de wind waait.

Jenneke Christiaens